

Hıdır ÖNÜR*

Türk Sosyolojisinde Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu in Turkish Sociology

ÖZET

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ziya Gökalp'le başlayan Türk sosyolojisinin zirve isimlerinden biridir. Fındıkoğlu'nun kendi dönemine damga vuran fikirlerinin çoğu günümüz Türk toplumu için de geçerliliğini korumaktadır. Bunun iki nedeninden biri toplumumuzun dünkü sosyal problemlerinin bugün de halen varlığını sürdürmekte oluşunda, diğeri ise Fındıkoğlu'nun sosyal problemlere oportünizmden uzak bir şekilde, bir entelektüelde olması gereken tavırla yaklaşmış olmasında aranmalıdır. Bununla birlikte, günümüz Türkiye'sinde Fındıkoğlu'nun fikirlerinin sosyoloji çevrelerinde yeterince bilinip istifade edildiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Zira, Strasburg Üniversitesinde (Fransa) Ziya Gökalp üzerine yazdığı doktora tezi halen Türkçeye çevrilmiş değildir; diğer eserlerinin ise uzun yıllardır baskısı yapılmamaktadır. İşte, bu makalenin amacı Fındıkoğlu'nun sosyoloji ve metod anlayışını, ilgilendiği başlıca sosyal problemleri ve bunların çözümü maksadıyla sergilediği bakış açılarını ana hatlarıyla ortaya koymaktır. Bu amaçla, Fındıkoğlu'nun eserlerinden yola çıkılarak betimsel bir yöntemle onun Türk sosyolojisindeki yeri izah edilmeye çalışılmıştır. Bunun, günümüz Türk toplumunda da gözlemlenen bazı eski problemlerin analizinde kendi düşünce kaynaklarımızdan istifade edilmesi gereğine ve imkânına işaret etmesi bakımından da önem taşıdığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Türk Sosyolojisi, Sosyolojik Düşünce, Sosyolojik Metot.

ABSTRACT

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu is one of the leading figures of Turkish sociology like Ziya Gökalp. Most of the ideas of Fındıkoğlu that marked his period protect their validity in our days. One of the two reasons for this is the fact that the problems of yesterday are also the problems of today; the other reason is Fındıkoğlu's approach to social problems with an attitude that an intellectual should have and without opportunism. However, in the present day Turkey it is rather not possible so as that Fındıkoğlu's ideas are adequately known and benefited in sociology circles. Inasmuch as the doctorate thesis that he wrote in Strasburg University (France) has not been still translated into Turkish; his other work has not been published again. In this sense, the aim of this article is to outline Fındıkoğlu's conception of sociology and method, his concern with major problems and the perspectives he supported for the solution of these problems. For this aim, the place of Fındıkoğlu in Turkish sociology is explained on the basis of his works. This is considered to be important by virtue pointing out the necessity and possibility of benefiting from our sources of thinking in the analysis of some old problems.

Keywords: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Turkish Sociology, Sociological Thought, Sociological Method.

* Yazar/Author Yrd. Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.
hidir.onur@cbu.edu.tr

Giriş

Sosyolojinin Fransa'da ortaya çıkmasının nedeni, Fransız toplumunun 1789 İhtilalinin sarsıntılarını yaşamasıyla ve bu sarsıntıyla ilişkili toplumsal olaylara ve problemlere çözümler arayışıyla yakından ilişkilendirilir. Nitekim Auguste Comte'un amacı topluma yeni bir biçim vererek onu yeniden kurma isteği olmuştur. Bunu gerçekleştirmenin yolu, öncelikle zihinlerdeki kargaşayı ortadan kaldırmaktır. Bu amaçla, kargaşa yerine uzlaşmayı sağlamak üzere matematik ve doğa bilimlerine önem verilmelidir; ancak bu bilimler zihinsel kargaşayı giderebilse de toplumsal kargaşanın giderilmesine yetmeyecektir. O halde, toplumsal olaylarla uğraşacak özel ve pozitif bir bilimin kurulması zorunludur (Köseihal, 1982, 152) Bu bilim sosyolojidir. İlk önce Le Play ve Comte ekolü olarak Fransa'da ortaya çıkan sosyoloji, buradan dünyaya yayılmıştır.

Nitekim Türkiye'de sosyoloji biliminin ortaya çıkışı Fransa ile benzerlik göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Avrupa karşısındaki gerilemenin artmasıyla birlikte toplumsal sorunlar çoğalmış, artan bu sorunlara çözümler aranmıştır. Çözüm arayanların başında sosyoloji ile meşgul olan ilim adamları gelmiştir. Osmanlı Devletinin son dönemleriyle Türkiye Cumhuriyetinin ilk dönemlerinin düşünce dünyasında en etkili olan ilim adamının Ziya Gökalp olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Gökalp, Fransa'da sosyolojinin kuruluşunda Comte'dan sonraki en önemli kişi olan E.Durkheim'ın yaklaşımını Türkiye'de temsil etmiştir. "İlim vatan içindir" anlayışıyla sosyoloji bilimini toplumun menfaatine sunan Gökalp, Türk sosyolojisinde başlı başına bir ekoldür. İlk defa 1911'de İttihat ve Terakki Partisi'nin Selanik'teki merkezinde okutulmaya başlayan sosyoloji, 1914'de Ziya Gökalp tarafından İstanbul Darülfünununda kürsü olarak kurulmuş ve sistematik hale gelmiştir. İşte Z. F. Fındıkoğlu bu ekolün önemli temsilcilerindendir. O da tıpkı Gökalp gibi, "ilim vatan içindir" anlayışıyla sosyoloji bilimine önemli misyonlar yüklemiştir.

Bu noktada Fındıkoğlu'nun Türkiye'de sosyoloji tarihini ele alırken dönemleştirmeye gittiğini belirtmemiz gerekmektedir. Fındıkoğlu'nun "popüler sosyoloji devri" diye isimlendirdiği dönemde henüz sosyolojiyle ilgilenen şahsiyetler ortaya çıkmamıştır; sosyoloji atasözleri, mitler, efsaneler, vs. ile folklorik olarak vardır. Dolayısıyla sosyolojik düşüncenin ilk safhası ilk sosyoloğun ortaya çıkmasıyla tanımlanır ki, Fındıkoğlu'na göre Türk sosyoloji tarihinde bu isim Farabi'dir. "Farabi ...dünya sosyoloji tarihine mal olmuş bir şahsiyet" (Fındıkoğlu, 1958b, 139) olup onun özellikle Medine-t-ül Fâzıla adlı eseri başlı başına bir sosyoloji vesikasıdır. İkinci safha, batı kültürü ve medeniyetinin etki alanına girdiğimiz ve sosyolojik düşüncemizin Fransız düşüncesinden etkilendiği dönemdir. Bu dönemin sosyolojik düşüncesinde ampirik ihtiyaçlardan ziyade teorik gayelere kayış dikkat çeker. Yukarıda bahsedildiği gibi, Gökalp Türk sosyolojisini üniversite kürsüsüne taşıyarak bilim dalının Türkiye'deki kurucusu olmuştur. Fındıkoğlu sosyoloji tarihimizin son safhasını kendisinin de içinde bulunduğu dönem olarak tanımlar. Bu dönemin en belirgin vasfı artık doktrinlerin, sistemlerin, ekollerin geride kalıp onun yerine sınırlı, küçük sosyal problemler hakkında gözleme, ankete, istatistiğe dayanan pozitif bilgilerin istendiği sosyoloji anlayışının geçmiş olmasıdır (Fındıkoğlu, 1958b, 142).

İşte bu nedenle olsa gerektir ki, Fındıkoğlu'nun çalışmaları konu itibarıyla çok çeşitlilik göstermektedir. Felsefeden sosyolojik düşünce ve metod tartışmalarına, hukuk-aile-kooperasyon-edebiyat sosyolojilerinden Marxizme, İbn-i Haldun'dan Karabük sanayileşmesine, İzmir'deki işçi sendikalarından Adapazarı şehirleşmesine, İstanbul'daki tramvay işçilerinin sorunlarına ve burada yazamayacağımız kadar pek çok farklı konuda çalışmış olması hem, Fındıkoğlu'nun kendisinin de belirttiği gibi, o dönem sosyoloji anlayışının böyle sınırlı konularla ilgilenilmesini gerektirmesiyle ilgilidir, hem de Türkdoğan'ın da belirttiği gibi (1977, 103) Fındıkoğlu'nun yoğun ve sistematik çalışmasının ürünüdür.

Bu makalede önce Fındıkoğlu'nun hayatı ve kişiliğinden bahsedilmiş, sonra da çeşitli çalışmalarından ulaşılabilen bazılarından yola çıkılarak Fındıkoğlu'nun sosyoloji bilimi ve sosyolojik metod anlayışı ile üzerinde durduğu temel sosyolojik konulara yaklaşımına yer verilmiştir. Böylece, sosyolojik düşünce tarihimizde çok ayrı bir yeri olan, ancak günümüzde eserlerinin baskısı yapılmadığı için –özellikle genç sosyologlar ve sosyoloji öğrencileri tarafından- fazla tanınmadığını düşündüğümüz Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun düşünce dünyasının temel karakteristiği betimsel bir yaklaşımla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1- Hayatı ve Kişiliği

Halil Fahri Bey, her köyden uygun bulunan iki gencin hükûmet tarafından medresede okutulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi uygulaması sayesinde medrese eğitimi alma imkânına kavuşmuş ve kadı olmuştur. Memleketi Erzurum'dan getirilmiş olan Fatma Zehra Hanım'la evlenmiştir. Halil Fahri Bey İstanbul'da görevli iken, Fatma Zehra Hanım doğum yapmak üzere memleketine gitmiş (Kurtkan Bilgiseven, 1987, 5) ve Tortum'un Çamlıyamaç köyünde (Erkal, 1996, 28) Ziyaeddin Fahri doğmuştur.

Daha sonra, Ziyaeddin Fahri'nin Erzurum'a dönen babasının evinde geçirdiği mutluluk yıllarını sona erdiren felâket, I.Dünya Savaşı'nda Erzurum, hatta Bayburt'a kadar ilerleyen Rus ordusunun Ermeni birlikleriyle Türk köylerinde yaptıkları zulüm nedeniyle ailenin göçe mecbur kalması olmuştur. Ziyaeddin Fahri on dört yaşındayken ailesi ve bazı yakınlarından oluşan grup iki buçuk ay boyunca oradan oraya göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göç esnasında ablasının iki çocuğu ölmüş, babası tifoya yakalanarak ölmüş; ancak, kendisi de tifoya yakalanarak ateşler içinde yatan Ziyaeddin Fahri, babasının ölüm olayını dahi idrak edememiştir. Ziyaeddin Fahri, hayatının en elemli safhasını oluşturan bu yıllara ait duygularını yazdığı şiirlerde dile getirmiştir (Kurtkan Bilgiseven, 1987, 6)¹.

Hem babasının görevi, hem de bahsedilen göç hadisesi nedeniyle Ziyaeddin Fahri, ilkokulu Erzincan ve Hakkâri'de; ortaokulu Malatya ve Kayseri'de okumuştur. Babasının ölümünden sonra liseyi okumak üzere Mısır Mollası olarak bilinen amcasının yanına İstanbul'a gelen Ziyaeddin Fahri Gelenbevi Lisesine başlamıştır. Ancak 10. sınıftayken, kendisinden yaşça büyük olan sınıf arkadaşlarının Çanakkale Savaşı'na

¹ Fındıkoğlu'nun şiirleri hakkında bakınız: Tansel, Fevziye Abdullah (1977-78), "Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Şiirleri", Türk Kültürü Araştırmaları, c. XVI, S. 1-2

katılmak üzere askere alınması sonucu, sınıf mevcudu olarak kendisi gibi yaşı küçük olan iki arkadaşıyla Ziyaeddin Fahri kalmıştır. Okul idaresi üç çocuk için eğitime devam edilemeyeceği gerekçesiyle sınıfı kapatmıştır (Kurtkan Bilgiseven, 1987, 7). Tütengil, Ziyaeddin Fahri'nin 1921 yılında 11. sınıfı okuyarak bu okuldan mezun olduğunu belirtmektedir (1975, 14). Diğer taraftan, Gelenbevi Lisesinin 10. sınıfının kapatıldığı yıllarda Posta Telgraf Mektebinin sınavla öğrenci alacağını duyan Ziyaeddin Fahri sınava girmiş, kazanmış ve 1922'de Posta Telgraf Mekteb-i Âlisi'nden mezun olmuştur. Aynı yıl, hem o zamanki adı Darülfünun olan İstanbul Üniversitesi'ne girerek Edebiyat Fakültesinde felsefe eğitimine başlamış; hem de geceleri Galatasaray postanesinde işe başlamıştır. Felsefe eğitimini tamamladıktan sonra 1929 yılına kadar Erzurum, Sivas ve Ankara'da lise edebiyat ve felsefe öğretmenliği yapmıştır. Kurtkan Bilgiseven'in belirttiğine göre (1987, 8), Ziyaeddin Fahri bu yıllarda iç dünyasındaki çırpınımları ifade eden sosyal içerikli şiirler yazmaya devam etmiştir.

1930'da açılan bir sınavı kazanarak doktora yapmak üzere Fransa'ya, Strasburg Üniversitesi'ne gönderilen Ziyaeddin Fahri, İstanbul'da aldığı felsefe eğitimi Avrupa'da geçerli sayılmadığı için orada yeniden felsefe dersleri almıştır. 1934'te yurda dönerek İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde felsefe ve ahlâk doçenti olmuş, Strasburg Üniversitesi'nde Ziya Gökalp'le ilgili hazırladığı doktora tezini ise 1936'da tamamlamıştır (Erkal, 1996, 28). Öğrenim yıllarında en çok hocası Mehmet İzzet'in etkisinde kalmıştır. 1933'te Almanya'da Yahudilere yönelik ayrımcı uygulamalar nedeniyle yurtdışına sürülen ve Türkiye'ye sığınan G.Kessler ile yakınlık kurmuş, işbirliği yapmıştır. Fransa'daki hocalarından özellikle Halbwachs, Charles Blondel ve Pranides'in düşüncelerinden faydalanmıştır. Edebiyat Fakültesinden ayrılıp aynı üniversitenin İktisat Fakültesine geçen Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 1942'de sosyoloji profesörü, 1958'de ordinaryüs profesör olmuştur. 1947-1949 yılları arasında İktisat Fakültesi dekanlığı yapmış; ayrıca, İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü ile Gazetecilik Enstitüsü müdürlüğü yapmıştır. 1972 yılında emekliye ayrılıncaya kadar İstanbul Üniversitesi'nde kürsü başkanlığını sürdürmüş, 16 Kasım 1974'te İstanbul'da vefat etmiştir.

Fındıkoğlu, Edebiyat Fakültesi Felsefe şubesinden mezun Efser Hanımla evlenmiş ve bu evlilikten üç çocukları olmuştur.

Üç binden fazla makale ve kırk civarında kitap yayınlamış olan Fındıkoğlu'nun bu verimliliğini Kurtkan Bilgiseven (1987, 10-12) şu iki nedene bağlamaktadır: her şeyden önce, hoca zeki ve çalışkan biridir. Ayrıca, kendisi de entelektüel bir aileden gelmesi nedeniyle ilimden zevk alan üstün şahsiyet sahibi eşi Efser Hanım, aile çevresinin gerektirdiği sorumlulukların hepsini yüklenerek onu kitapları ve notlarıyla baş başa bırakmış, ilmî çalışmanın zevkine kendini kaptırarak ona saatlerce çalışma odasında kalma imkânı oluşturmuştur.

Ülgener, Fındıkoğlu'nun bütün kişiliğinin vefa ve dürüstlük kelimelerinde toplanabileceğini belirtmiştir. Zira Fındıkoğlu inandığı davaya ve değerlere sonuna kadar vefalı olmayı bildiği gibi, dost ve meslektaş çevresindekilerle ortak çizgisini samimiyetle sürdürmeyi de bilmiştir (Ülgener, 1977, IX).

Demokrasilerde şahısların değil, toplum hâkimiyetinin şart olduğunu ve bunun için de toplumdaki kuruluşların en iyi şekilde organize edilmesini ve bunların oluşturduğu hürriyet zincirinin kopmayacak güçte bulunması gerektiğini savunmuş olan Fındıkoğlu (Tözüm, 1977, XII-XIII), oldukça fakir durumda bulunan Tortum kazasının bulunduğu bölgenin kalkındırılması maksadıyla Tortum Kalkınma Derneğini kurmuş ve vefatına kadar bu dernekle ilgisini kesmemiştir. Yine, eski bir dernek olmasına rağmen faal olmayan Muallimler Birliği'ni canlandırarak burada ilmî toplantılar ve kongreler düzenlemiştir. Dernek olarak faaliyet gösteren Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezini kurarak Adapazarı'nda sanayileşme, şehirleşme, göç, ziraat, ormancılık, balıkçılık vb. konularda araştırmalar yapılmasını sağlamıştır (Tuna, 1977, 28 vd.).

Gerçek ilim adamlarına ve mütefekkilere yakışan kalender ve gösterişsiz giyim ve kuşama, son derece mütevazı özel hayatı, çok mesut aile ilişkileri, rütbe ve tabaka farkı gözetmeksizin herkesle kurulu samimi bağları, daima mahcubiyet ölçüleri içinde kalan ilmi-felsefi sohbetleri, ancak muhtevalı bir kafa yapısıyla büyük bir mütefekkir olan Fındıkoğlu'nun (Tuna, 1977, 36) evine her sosyal sınıftan insan rahatlıkla girip çıkabilirdi. Meselâ bir gün yirmi yıl Paris'te yaşamış bir ressamla birlikte Paris'ten yeni gelmiş Nurettin Şazi ile otururlarken, mahalli kıyafetlerle yanında yedi çocuğu da olmak üzere Erzurumlu bir kahveci çıkagelir ve Nurettin Şazi'nin ve Paris'ten gelen ressamın yanında yerini alır. Fındıkoğlu, köylü ve fakir misafirleri için saat kaç olursa olsun yemek çıkartılmasını istediğinde ev halkından “bu saatte yemek çıkarılır mı?” diyenlere daima şu cevabı verir: “Fukaranın her zaman karnı açtır.” (Kurtkan Bilgiseven, 1987, 14).

Düşünce ve inanç sisteminde baştan sona kadar tutarlı ve kararlı olan Fındıkoğlu, kırk yıla yakın süren üniversite hocalığı müddetince hiçbir zaman “esen rüzgâra göre yüz çevirme” hastalığına tutulmamış, her zaman ahlakçı, aksiyoncu ve araştırmacı bir sosyolog olarak kalmayı bilmiştir (Tuna, 1977, 36).

2- Fındıkoğlu'nun Sosyoloji ve Metod Anlayışı

2-1- Sosyoloji Hakkındaki Görüşleri

Fındıkoğlu üç cilt (dört kitap) halinde yayınladığı “İçtimaiyat Dersleri” adlı kitaplarında önce sosyoloji disiplininin bilimler sınıflamasındaki yerini ve tarihsel gelişimini açıklamış, sonra da yöntem bilim sorununu ele almıştır (Türkdoğan, 1977, 104). İlk cildin ikinci kitabında sosyoloji biliminin gelişimini ele alırken Fındıkoğlu'nun Auguste Comte'tan esinlendiği dikkat çeker. Onun meşhur üç hal (çağ, dönem) kanununu beşe çıkarmıştır. Bu çağlar şunlardır (Fındıkoğlu, 1971, 5):

1- Mitolojik dönem: Her sosyal olayı ve tabiat olayını idare eden, ortaya çıkaran bir mit olduğu düşünülür.

2- Astrolojik dönem: Mitten kurtulan insan zihni günlük olaylarda, yapılacak işlerin en uygun zamanını tayin etmede, bireyin ve toplumun akıbetini açıklamada ay, güneş ve yıldızların hareketleriyle izah etmeye yönelir.

3- Teolojik dönem: Somut izah desteklerinden kurtulma başlayınca, soyut kuvvetler aranacaktır. Bu merhaleye “çok Tanrıçılık” ile girilir ve nihayet “tek Tanrıçılık”ta karar kılınır. Tabiat olayları gibi, sosyal olayların da ana sebebi *her yerde hazır ve nâzır*, tek Allah'tır.

4- Felsefî dönem: Semavi kuvvetlerin tesirinden sıyrılan insan zihni, olayları çevresinde saklı soyut kuvvetlerle izaha çalışır. Mitten, yıldızlardan ve Tanrıdan kurtularak “felsefe yapma”ya başlar. Böylece doktrinlerin, tarih felsefelerinin veya toplum felsefelerinin doğmasına meydan verir.

5- İlmî dönem: Nihayet olayların yine olaylarla izahı karşısındayız. İlmî metodoloji sosyal olaylara uygulanacak, asıl sosyoloji bundan sonra başlayacaktır. Fındıkoğlu, “yeni sosyoloji” dediği bu son dönemin sosyolojisi ile “eski sosyoloji” dediği önceki dönemlere ait sosyolojinin konu, yöntem ve amaç bakımından birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir (1971, 12). Eski sosyolojinin konusu belirsiz, zamansız ve mekânsız, mutlak bir soyut realite fikrine dayanırken, yeni sosyolojinin konusu belirli, zamanlı, mekânlı, mümkün olduğu ölçüde somut bir sosyal realite fikrine dayanır. Eski sosyoloji yöntem olarak sezgi, tümdengelim ve mantıksal akıl yürütmeyi kullanırken, yeni sosyoloji gözlem, tümevarım ve tecrübe (deney), istatistik, folklorik ve etnografik araştırmaları kullanır. Nihayet, eski sosyolojinin amacı insanlığın gidişatı hakkında iyimser ve kötümser görüşlere, ahlâkî hükümlere ulaşmaktır. Oysa yeni sosyoloji, tek tek sosyal olayların izahına dayanarak o olaylarla ilgili aksiyon yollarını siyasete (hukuk siyaseti, iktisat siyaseti, ...vb.) aktarmak ister.

Ancak ister eski sosyoloji olsun, ister yeni sosyoloji olsun konusu toplumdur; fakat toplum nerede başlar, nerede biter? Eski sosyolojide bu hudut çok geniş tutulmuş, yeni sosyolojide ise ya çok dar yahut başka ilimlerinki ile ihtilaflı bir halde düşünülmüştür. Gerçekte ise realite âleminin sosyal (toplumsal) parçası, diğer parçalarıyla meselâ coğrafya, biyoloji, psikolojiyle girift ilişkiler halindedir. Bu ilişkiler yeni sosyolojinin kısa tarihinde de bazı doktrinler yaratmıştır (Fındıkoğlu, 1971, 23).

Coğrafyacı doktrin içinde değerlendirilebilecek olan Eflatun “Kanunlar”da coğrafi faktörlerin felsefî faaliyete bile tesir ettiğini ileri sürerken âdetlerin bazı milletlerde felsefeye, bazılarında ise hileye yol açtığını beyan etmiştir. İbn-i Haldun bütün arzı yedi iklime ayırmış, her iklimin kendine has bir topluluğu bulunduğuna işaret ettikten sonra bazılarının *umran* ve *hazaret* dediği medeniyete elverişli olduğunu anlatmıştır. XIV.asırda Bodin ve XVIII.asırda Montesquieu’nün buna benzer fikirleri vardır. Taine’in tarih felsefesinde *muhit*’in oynadığı rol mâlûmdur. 1890’larda İtalyan istatistikçisi Ficai, aşk hadiseleriyle iklim arasında determinist bir ilişki olduğunu ifade ettikten sonra bunun İtalya’da uygulamasını dahi yapmıştır. 1911’de Amerikalı Mrs. Semple aynı fikri Fransa’ya uygulamış ve bütün Fransız yazar ve sanatkarlarının düz ve ovalık yerlere mensup olduğunu iddia etmiştir. XIX.asrın ortalarında Fransa’da Le Play, Almanya’da Ratzel aynı anlayışı sistematik bir şekilde ele alan coğrafyacı ve sosyologlar olarak bilinir. Bunlardan Le Play’e göre Asya steplerindeki aşiret hayatının ve cemaatçi aile tipine karşılık Norveç sahillerinde ferdiyetçi aile tipi coğrafi muhitin eseridir (Fındıkoğlu, 1971, 27-28).

Fındıkoğlu, coğrafyacı doktrine yönelik eleştiriyi Durkheim’ın şu sorusu üzerinden yapmaktadır (1971, 31): coğrafi sebeplerin sosyal hayata etkisini kabul etsek bile, sosyal realite bize farklı coğrafi durum ve şartlarda aynı aile ve iktisat tipinin olduğunu göstermektedir. Coğrafi sebepler aynı iken, neden sosyal mahsuller de aynı olmuyor? Fındıkoğlu bu sorunun cevabını Sorokin’den yararlanarak vermiştir. Şöyle ki (1971, 32-

33): (i) Coğrafi sebepler sosyal hadiseler üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak tesir oluşturur. Mimari ve raks doğrudan tesire, hukuk ise dolaylı tesire örnektir. (ii) Coğrafi tesirler, sosyal hadiselere farklı şekillerde tesir ederler. Poligami yönünden sıcak memleketlerin her birinde az çok farklılık gösteren İmparatorluk Türkiye'sinde ve Hindistan'daki farklılık gibi. (iii) Coğrafi sebeplerle sosyal hadiseler arasında mutlak bir ilişki yok, ancak nispi bir ilişki vardır.

Biyolojiye dayanan sosyoloji doktrini ırkçı sosyoloji, organizmacı sosyoloji ve zoososyolojiyi ortaya çıkarmıştır. Fransız Gobineau'ya dayanan ırkçı sosyolojide coğrafi kaderciliğin yerini, antropolojik kadercilik almıştır. De Lapouge sosyal olan ile ırkî olan arasındaki ilişkiyi kanun halinde ifade edecek kadar ileri gitmiştir. Ona göre şehir sakinleri daha ziyade uzun kafataslı, köylülere geniş kafataslılardır. Rosenberg'e göre Fransız ihtilâli geniş kafataslıların eseridir. Uzun kafataslılar Fransız ihtilâlinin ezdiği sınıftır! Bu durumda, ihtilâli yapan Fransızlar *âri (Avrupâî)* ırkından değil, *alpin (Akdenizin esmer ırkı)* ırkından olmuş oluyor! (Fındıkoğlu, 1971, 38). ırkçı sosyolojiyi "sözde sosyoloji" olarak nitelendiren Fındıkoğlu'na göre (1971, 39), ırkçılar aynı ırkî zümrede sosyal hadiselerin aynı karakteri taşıyacaklarını, bu zümrelerde sosyal kurumların da aynı olacağını düşünmüşlerdir. Halbuki Durkheim'ın dediği gibi "en muhtelif içtimaî teşkilât şekilleri, aynı ırktan türemiş cemiyetlerde görülüyor" (Fındıkoğlu, 1971, 40). Esasen renk, boy, kafatası şekli, alın şekli, burun, saç ve gözün renk ve şekilleri gibi bedensel özelliklerin hepsine birden verilen *ırk* ismi, tarihi ve sosyal hayatı değil; tarih ve sosyal hadiseler ırkları doğurmaktadır. Kaldı ki, bugün karşımızda bulunan zümreler ırkî zümreler değildirler; kavimler ve milletler olup tarihî icaplarla birleşmiş zümrelerin vücuda getirdikleri sosyal realitelere. Yapabileceğimiz şey millî tipler, taşra ve eyalet tipleri, meslekî tipler tespit etmektir. Bütün bunların ise biyolojik ve antropolojik olaylarla doğrudan doğruya ve birinci dereceden alakası yoktur (Fındıkoğlu, 1971, 41).

Organizmacı sosyoloji yaklaşımında bireyin hücrelerden meydana geldiği gibi toplumun da bireylerden oluştuğu kabul edilir. En önemli organizmacı Spencer'a göre, benzer yapılara sahip olan birey ve toplum aynı büyüme ve gelişme çizgisine sahiptir. Fındıkoğlu Spencer'in düşüncesinin ancak doğruluğu ispat edilmemiş analogi olabileceğini, dahası, sosyal realitenin biyolojik realiteyi ihtiva eden, fakat aynı zamanda onu aşan bir şey olduğunu savunmuştur (1971, 57).

Sosyoloji ile biyoloji arasındaki ilişkilerden doğan meseleleri anlamak için ortaya çıkmış olan bir diğer yaklaşım *zoososyoloji* olarak isimlendirilmektedir. Bu yaklaşıma göre hayvanlarla insanlar arasındaki yakınlık kendini özellikle aile kurumu etrafında göstermektedir. Her iki canlı türünde sosyal hayat, sosyal bir kurum ve hukukî bir varlık olarak değil, çiftleşme aracı sayılan aile ile başlamıştır. Fındıkoğlu bu kabulü şu formülle eleştirir (1971, 62):

İnsan ailesi= Cinsî eğilim, çiftleşme ihtiyacı + birleşmenin bir zümrece tanınması + örf ve âdetin, daha sonraları da yazılı hukukun bunu kabullenmesi.

Fındıkoğlu bu formül karşısında *aile* tabirinin hayvanlara atfedilmesinin bile yanlış olduğunu, çünkü hayvan çiftleşmelerinde formülün bir unsuru, biyolojik unsurun mevcut

olduğunu ifade eder. Oysa insan ailesinde *hukukça tanınmış, toplum tarafından düzenlenmiş* olma fikirlerinin unsurlarını kaplayan yeni bir realite olarak sosyal ve hukukî realite ile karşılaşmaktayız. Mesele böyle olunca, aile kurumunun en iptidaî şeklinin bile sosyal örgütlenmeden sonra olduğu söylenebilir. Çünkü zümre ve sosyal otorite olacak ki ailenin ailelik vasfını tanınsın, kabul etsin ve onaylasın.

Psikolojik sosyoloji doktrininde bağımsız bir sosyolojinin varlığı inkâr edilmektedir. Psikologlara göre sosyal olaylar, bireyler arasında gerçekleşen olaylardan ibarettir. Bireyler ise psikolojik olayların gerçekleştiği sahneler olarak görülebilir. Öte taraftan, toplum bireylerin toplamından ibaret olduğuna göre her sosyal olay aslında bir psikolojik olaya indirgenebilir. Zekâ, bireysel özellik, irade vb'nin neticesi olan duygu, düşünce ve davranışlar bireylerden doğmaktadır. Bireylerin bir küme, bir topluluk oluşturduğu yerde netice olarak girift, muğlak bir duygu, düşünce ve davranış örgüsü bulunacaktır. İşte sosyoloğun hukukî olay, iktisadi olay, siyasi olay, dini olay,...dediği realite gerçekte kaynağı birey, yahut olsa olsa bireyler arası olan olaylardır. Yeni bir dini hareketin kahramanı olan peygamberler, edebî bir yenileşme başlatan şairler, siyasî bir ideoloji ortaya atmış olan siyasetçi, insanlığa yeni hukuk idealleri aşıl原因 bir filozof müstesna bir psikolojiye, yani müstesna fikirlere, müstesna duygu ve davranışlara sahip olan *büyük adamların* eseridir. Nihayet, kökleri bireysel psikolojiye dayanan bir sosyoloji doktrini doğabilir: *tarihi yoğuran sebep, büyük adamın ta kendisidir, toplum da onun at oynatma yeridir*. İşte, sosyolojiyi bu psikoloğun elinden kurtarmak gerekir (Fındıkoğlu, 1971, 68). Çünkü sosyolojiye bu anlamda bir büyük adam unsurunun girmesi ilmî zihniyetin şiarı olan illiyet (nedensellik) prensibinin tatbikatına izin vermez, sosyal olayların ve kurumların “devamlılık” özelliğini tanımaz. Bu ise, pozitif bilimlerde arasında yer almak isteyen sosyolojinin kuruluşunu en başından engelleyebilir (Fındıkoğlu, 1971, 86).

Fındıkoğlu'na göre sosyoloji bu üç doktrinden hiçbirine indirgenemez (1971, 99). Bu sebeple, bağımsız bir sosyoloji ilminin tarifi hayli zorlaşmaktadır. Zira, sosyolojiyi toplum ve topluluk bilgisi olarak ele aldığımız zaman hukuk, iktisat, estetik, teoloji, edebiyat tarihi... birer sosyal ilim olarak zaten mevcut. Bunların her biri toplumun şu veya bu kurumunu araştırıp mümkün olduğu ölçüde kanunlarını bulmaya çalışıyor. O halde sosyoloji olsa olsa bütün bu tek tek ilimlerin bir *birleşmesi*, her bir ilim dalının vardığı neticeleri bir araya getiren *terkip*'i olacaktır. Bir nevi *fihrist* olan bu sosyolojinin ya ilmî kıymeti olmayacaktır, ya da toplum felsefesine benzeyecektir ki, bütün çabanın amacı sosyolojinin diğer ilimler sırasında ayrı, bağımsız bir yer edinmesidir (Fındıkoğlu, 1971, 129-130).

Öte yandan Fındıkoğlu, sosyolojiyi coğrafyaya, biyolojiye, psikolojiye indirgemenin tam aksi bir tavrı da doğru bulmamıştır. Onun *sosyolojizm doktrini* olarak adlandırdığı bu görüşe dahil olanlar sosyal'i başlı başına ve kendi kendine var olan, ayrı bir realite olarak ele almakta, ona lüzumundan fazla önem atfetmektedirler. O zaman toplum coğrafyadan, biyolojiden, fizikten, ırkî ve psikolojik özelliklerden tamamen bağımsız kabul edilmiş olmaktadır. Nitekim, Batıda Durkheim sosyolojisi, bizde de Gökalp sosyolojisi bu bakımdan eleştirilmektedir (Fındıkoğlu, 1944, 43).

Bu durumda sosyolojinin konusunun ne olduğunu tespit etmek daha başlangıçta güçleşmektedir. Bu güçlüğü aşmak için Fındıkoğlu Yeşilova² adında bir Türk şehri hayal eder. Bu şehirde yaşayan fertlerin gündelik hayatlarına dair giriştiği uzun tasvirlerden sonra sosyolojinin konusunu “sosyal realite” olarak tespit eder. Realite âlemi toptan bir bütün olarak ele alındığında, onun sosyal parçası, diğer parçalarıyla, meselâ fizikî, biyolojik, psikolojik taraflarıyla kompleks ilişkiler içindedir (1944, 121-128). Yeşilova’da ameleler değişmekte, amelelik sınıfı bir realite olarak devam etmektedir. Bunun gibi memurlar haricinde bir memurluk realitesi vardır. Bu realiteler kısa bir zaman diliminde değişmiyor gibi görünmekte, fakat birkaç asırlık zaman içinde önemli ölçüde değişmektedir. Sosyal realite hem statik hem de dinamik yönü olan kendine mahsus bir realitedir. Amele sınıfını patronlar aleyhinde harekete geçiren biri mahkemede yargılanmakta, esnaf ustası çırakta gelişen “benlik” hissini eleştirmekte, yaşlılar Yeşilova’yı büyük şehirlere bağlayan trenden “gençleri aile terbiyesi bozuluyor!” diye şikâyet etmekte, ortaokulun lise olmasına ihtiyaç duyulmakta, öğretmenle imam arasındaki dini-felsefi münakaşa bir kısım halkta ilgi uyandırmakta, ölü doğan çocukların sayısındaki azalışı bazı kimseler “hikmeti ilâhiye”ye atfetmekte, Çalışma Müdürlüğü tezgâh sahiplerini kontrol etmeye başlamakta, aydınların şimdiiye kadar kayıtsız kaldıkları hatta şivesinden ötürü alay ettikleri halk türkülerinin sözlerini Yeşilovalı mühendis bir genç derleyip defterine yazmaktadır.

Bu değişimler, sosyal realiteyi görmeyenler için âniden ortaya çıkmıştır; ancak, sosyolog araştırdığında görecektir ki toplumdaki sarsıntılar, değişimler sebepsiz, belirtisiz değildir. Sosyolog sosyal realitedeki ahenk ve sükûnetin bir hazırlık devrinden geçtikten sonra niçin bozulduğunu, ahenksizliği giderme çarelerinin neler olabileceğini arayacaktır. Böylece anlama ve anlatma ile “sosyoloji ilmini”, tedbir ve çarelerle de “siyaset”i takip etmiş olacaktır. Yeni sosyoloji, sosyal hadiseleri ve onların oluşturduğu sosyal realiteyi takip ettiğine göre bu realite içinde gözlemlenen her şey izah ve akıl yürütme çerçevesine bir sebep olarak dahil edilecektir.

Türk sosyal realitesindeki değişimleri birinci devre (1923-1938) ve ikinci devre (1938-1960) diye ayırarak incelemiş olan Fındıkoğlu’na göre, değişmeye sebep olan faktörler ferdî ve sosyal faktörler olmak üzere iki grupta değerlendirilmelidir. Ferdî faktörler, sosyolojiye yardımcı olmak üzere daha çok sosyal psikolojinin konusunu oluşturmaktadır. Mustafa Kemal Türkiye’indeki sosyal değişimleri konu alan pek çok çalışma, bu büyük devlet adamını merkeze alırlar ve bu anlamda sosyal değişmelerin ferdî faktörlere göre açıklanmasına iyi birer örnek oluştururlar. Diğer yandan, ferdi saran sosyal çevrenin de en az fert kadar önemli olduğuna işaret eden Fındıkoğlu, 1774’te başlayan Batılılaşma hareketlerinin tasarlanıp uygulanabilmesini o dönemin elitlerine bağlamıştır. Askeriye (ordu), mülkiye (memurlar) ve ilmiye (ulema) sınıflarını kapsayan bu elit kesim hem sayıca hem de nitelik bakımından kuvvetli ve destekleyici olduğu ölçüde liderler başarılı olabilmişlerdir (Fındıkoğlu, 1958a, 101-102).

² Fındıkoğlu, İçtimaiyat Dersleri’nin Birinci Cildine ait birinci kitabında (İçtimaiyata Giriş) bu hayali şehri bazen Yeşilova, bazen de Altınova diye adlandırırken (1944, 121-128), ikinci kitapta (Sosyoloji Doktrin ve Kolları) Zümrütova diye adlandırmıştır (1971, 114-120).

O halde sosyal realitedeki değişmelere sebep olan sosyal faktörleri oluşturan sosyal sınıflar/tabakalar (köylüler, işçiler, burjuvazi, memurlar, aydınlar) analize dâhil edilmelidir.

2-2- Fındıkoğlunun Metodolojisi

Fındıkoğlu, Fransız metodoloji âlimi Lalande'ye referansla metod kavramının şu iki anlamı olduğunu ifade etmiştir (1946, 9-10): Geniş anlamıyla metod, hadiseler karşısında zihnimizi tatmin edecek hakikatlerin bulunması için sarf edilen düşünce faaliyetinden ibarettir. Dar anlamıyla metod, bu düşünce faaliyetlerini belirleyen bir çalışma programı, bir araştırma kuralları toplamıdır. Metodoloji ise zihnin reel, gerçek hadiseler üzerinde objektif hakikatlere varmak, kanunlara ulaşmak gayesiyle sarf ettiği düşünce faaliyetidir; bir nevi "mantık"ın uygulamasıdır.

Fındıkoğlu'nun metodoloji tarifinde öne çıkan unsurlardan biri olan realitenin incelenmesiyle ilgili önemli felsefi meselelerden biri determinizm ve hürriyetçiliktir. Determinizm (muayyeniyetçilik, gerekircilik, belirleyicilik) fizikî, ruhî ve ahlâkî bütün olayları birtakım zaruri sebepler zincirinin zorunlu olarak belirlediğini ifade eden bir anlayıştır (Bolay, 1990, 46). İlliyet olarak da bilinen bu kavram bize bir sebep, illet, müessir; diğeri netice, eser olan iki hadise arasında zorunlu bağıllık olduğunu ifade etmektedir. Bu zorunlu bağıllık bize nereden geliyor? (Fındıkoğlu, 1941, 145) Zorunluluğu tayin eden şey birinde Tanrı kudreti, diğeri toprak ve coğrafi şartlar, öbüründe akıl veya teknik olabilir. Montesquieu'nün düşüncesinde olduğu gibi, bütün insan faaliyetlerinin, yani bütün sosyal hadiselerin birbirine bağlı olduğu sezgisi eski sosyolojiden yeni sosyolojiye devredilecek bir unsurdur; yani, eski sosyoloji bu bakımdan yeni sosyolojinin hazırlayıcısı sayılabilir. Belirli toplumlarda belirli sosyal hadiseler üzerinde araştırma yapmak isteyen yeni sosyologlar eski sosyologların, tarih felsefecilerinin bu sezgilerinden ilham alabilirler (Fındıkoğlu, 1971, 18-19).

Ancak, böyle taraflı bir zihniyetin ilmî sosyoloji için tehlikeli, aldatıcı olabileceğini de düşünmek gerekir. Çünkü koyu bir determinizm anlayışı fatalizm, kadercilik, almyazısı ile aynı şey sayılabilir. İlmî bir determinist anlayış sergilemek için, insan iradesini de bu determinizmin tayin edici unsurları arasına katmak lâzımdır (Fındıkoğlu, 1970, 11). Ayrıca, bu türden bir sosyolojik determinizm küçük zümreler, küçük bölgeler için kabul edilse bile, geniş çaptaki tarihî-sosyolojik meseleler için durum karmaşıklaşacaktır. Meselâ, sosyal hadiseler sahasında belirli bölgenin sosyal şartlarını A olarak gösterelim: Nüfus durumu, iş bölümü, devlet teşekkülü belirli bir durum arz etsinler. Bu A durumunun aynı şekilde yeniden oluştuğu her yerde neticeler aynıdır. Hatta netice önceden tahmin bile edilebilir: ihtilâlden sonra diktatörlük, sonra monarşi, daha sonra mutedil ve parlamenter monarşi hadiseleri birbirini izleyecek gibi. Fakat acaba, bu A her zaman da tekrar ediyor mu? Etse bile, aynı A mıdır, yoksa A', A" gibi bir başkalık mı gösteriyor? O halde, yalnız sınırları belli, reel muhtevası tamamen gözlemlenebilen sosyal hadiseler üzerinde determinizm uygulanabilir (Fındıkoğlu, 1941, 148-149).

Sosyal hadiselerde determinizm anlayışıyla ilgili Fındıkoğlu'nun üzerinde durduğu bir diğer husus, "bir taraflı" illiyet fikrinin yerine "karşılıklı" illiyet fikrinin

geçerliliğidir. Bu sebeple pozitif ilimlerde bile ilmî münasebet yerine fonksiyon münasebeti konmaktadır. Bu bakımdan Fındıkoğlu faal, yaratıcı ve her şey olan iktisadî illet yanında, hiçbir şey olan, diğer pasif hadiselerin var olduğunu kabul eden Marx'ın determinizm anlayışını çok metafizik bulmuştur. Çünkü ilmî zihniyet böyle tek taraflı, kudretli ve hâkim bir illet fikrine tahammül edemez. Ancak bu iktisadî şartların belirleyiciliğini mutlaka inkâr etmek değildir; bilâkis, “iktisadî”nin diğer sosyal hadiseler üzerindeki tesirini kabul etmenin yanı sıra, diğer sosyal hadiselerin de yerine göre “iktisadî” üzerindeki tesirini aramak demektir. Bazı durumlarda “dinî” sebeplerin iktisadi hadiseler üzerinde tesirli olabileceği gibi (Fındıkoğlu, 1981, 240-241).

Tabiat kanunlarında dahi koyu bir determinizden bahsedilemeyeceği böylesi bir durumda Fındıkoğlu, hürriyetçi tarih felsefelerinden yeni sosyolojiye mal edilebilecek çok şeyler olduğu fikrindedir. Tabiat kanunlarının bile bir ihtimaliyet özelliği bulunuyorsa, toplum kanunlarının zorunluluğundan, kesinliğinden bahsetmek kraldan çok kralcı kesilmektir. Bu çerçevede, büyük adamların toplumdaki rollerini de inkâr edemeyiz. Meselâ bir Namık Kemal'in, bir Fatih'in, Yavuz'un herhangi bir toplumla değil, belirli bir toplumla ilgilendiğini, bu belirli toplumun o an için olan ihtiyaçlarını kavramakta psikolojik bir mümtezîyet gösterdiğini ispat ve izaha kalkıştığınız zaman “büyük adam müstesnadır, o izah edilemez; ilâhî bir hilkattir” denmesi doğru değildir. Şu halde böyle bir engeli bertaraf etmek şartıyla hürriyetçi düşünürlerin sezgilerinden, görüşlerinden yeni sosyolojide istifade etmemek için bir sebep yoktur (Fındıkoğlu, 1944, 38-39).

Böylece Fındıkoğlu, hem determinist görüşten hem de hürriyetçi görüşten günümüz sosyolojisine aktarılacak fikirler olduğunu savunarak bütüncü görüş sahibi olduğunu göstermiştir (Güngör, 1991, 29-30).

Psikoloji alanında ilk kez uygulanan Gestalt yaklaşımın sosyoloji alanında da uygulanabileceğini Türkiye'de ilk kez savunan Prof. Dr. Mehmet İzzet, bu konuda öğrencisi Ziyaeddin Fahri Bey üzerinde etkili olmuştur. O da hocası gibi, Gestalt (:yapı, kalıp, şekil, bünye, form, strüktür) yaklaşımının sosyolojide şu birkaç yönde kullanılabileceğini savunmuştur (Fındıkoğlu, 1971, 125): aynı coğrafi, ruhî ve kurumsal unsurlar farklı sosyal yapılar içinde o yapılarla uyumlu sonuçlar, ruh halleri ve davranışlar doğurur. Meselâ, aile kurumu içinde biyolojik unsur daima vardır; ancak bu unsur, ailenin bütününe ifade etmez. Ona herhangi bir hukukî şekli veren, toplumun gestalt'ı, yani kalıbıdır. Bir cemiyetin aile hukukunu anlamak için bu geştalta (yani klan, aşiret, ümmet, millet, ... gibi) başvurmak gerekir.

Sosyoloji tarihinde doktrinlerin ortaya çıkışı ve rağbet görmeleri de Gestaltçı yaklaşım çerçevesinde ele alınabilir. Meselâ ırkçılık anlayışlarının ortaya çıkışı, onları icap ettiren sosyal geştaltlar neticesidir. Eğer bir memlekette sosyal bünye ana kitleye yabancı ırkî ve dinî zümreler barındırıyor ve daha da önemlisi bu zümreler toplumun buhranlı dönemlerinde zararlı birer mikroba dönüşmüşler ise, bu gibi memleketlerde ırkçı politikalar güdülmesi faydalı olur. Söz konusu zümrelerin belli mesleklere alınmasına (askeri ve ilmi meslekler gibi) izin verilmeyebilir. Bu durumu belirleyen şey, o toplumun geştaltıdır (Fındıkoğlu, 1971, 126).

Modern sosyoloji için bitmez tükenmez tartışmaları getiren *büyük adamlar problemi* de Gestalt okulunun aydınlatması sayesinde iyi anlaşılabilir. Mitolojik kahramanların, peygamberlerin, romantik şairlerin, ...neden yetiştikleri asırlarda ve toplumlarda yetiştiklerini ve başka asır ve toplumlarda yetişmediklerini bize gestaltçılık çok iyi anlatıyor. Keza ferdin dinî, estetik, hukukî ruhiyatını dolduran bütün unsurlar aynı şekilde geştaltları içinde tasarlanmalıdır. Meselâ, kocasına bizzat ikinci eş arayan ve bu iş için görücülüğe bile çıkan kadının ruhiyatı poligamik ailenin görüldüğü toplumlarda toplumun geştaltı göz önünde tutulmazsa günümüzün monogamik aileyi gerektiren toplum geştaltı içinde anlaşılamayacaktır (Fındıkoğlu, 1971, 127).

Kısacası, Fındıkoğlu Gestalt yaklaşımını sosyoloji alanına uygulayarak hem çeşitli olgu, kurum ve disiplinleri tarihi perspektif içinde incelemeye çalışmış, hem de Türk sosyolojisinde bütüncü görüşü temellendirmeye çalışmıştır. Onun tümevarım ve tümdengelim metodlarının birlikte kullanılması gerektiği yönündeki düşüncelerini de bu bütüncü görüş çerçevesinde değerlendirmek gerekir (Güngör, 1991, 37). Fındıkoğlu bu konudaki görüşlerini J. Stuart Mill ve Claude Bernard'ın görüşlerine dayanarak açıklamıştır. Bu çerçevede sosyolojik araştırmalarda müşahede (gözlem), deney, anket, monografi gibi yöntemleri kendi araştırmalarında kullanmıştır. Bu yöntemlerin metodolojik şartlara uygun kullanılmasına ayrıca önem vermiş olan Fındıkoğlu, meselâ anket uygulamasıyla ilgili olarak sadece ilk sorguların cevaplandırılmasıyla metodolojik şartlara uygun davranılmış olunamayacağını, toplanan cevaplara dair ilk gözlemlerini yapan anketçilerin bu gözlemlerini sonraki anketler için bir basamak olarak kullanması durumunda gerçek sosyolojik anketçiliği tatmin eden bir iş yapılmış olacağını belirtmiştir. Kullanılan metodun gerektirdiği ahlâkî kurallara uyulmaması, araştırma usulünün kötü kullanılışı, bu kullanımın meydan verebileceği davranışlar, anketçiliğe tamamen sırt çevrilmesine, sosyal realitenin araştırılmasına karşı güvensizlik duyulmasına sebep olabileceği için metodoloji konusunda dikkatli olunmalıdır (Fındıkoğlu, 1962, 96).

3- Fındıkoğlu Sosyolojisinde Öne Çıkan Bazı Temalar

Fındıkoğlu'nun Strasburg Üniversitesinde 1936 yılında tamamladığı doktora tezinin konusu Ziya Gökalp'in hayatı ve sosyolojik görüşleri üzerinedir: *Ziya Gökalp-Sa Vie et sa Sociologie*. Bu çalışmanın iki açıdan önemli olduğu söylenebilir. Birincisi, Gökalp'in Batı toplumunda tanıtılmasını sağlamıştır. İkincisi, Fındıkoğlu'nun Gökalp sosyolojisine verdiği öneme işaret etmektedir.

Fındıkoğlu *Türklerde İçtimaiyat Tarihi (1934)*, *Hukuk Sosyolojisi (1941)*, *Türk Aile Sosyolojisi (1946)*, *Ekzogamiye Ait Sosyolojik Nazariyeler (1936-1948)*, *İçtimaiyat (1947)* adlı eserlerinde Ziya Gökalp'e hususi bir yer vermiş, onun hakkında yazdığı makaleleri ve yaptığı konuşmaları *Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim (1955a)* adlı kitapta toplamıştır. Bu çalışmalarını incelendiğinde görülmektedir ki, Fındıkoğlu Hilmi Ziya Ülken'le birlikte, Gökalp'le başlayıp Mehmet İzzet'le devam eden çizgide zirve olmuştur (Erkal, 1985, 82). Fındıkoğlu'nu zirveye taşıyan sebepler arasında onun körü körüne bir Gökalp takipçiliğinden, eleştirel düşünceye dayalı ilim adamı tavrı sergilemiş olmasının büyük rolü olmuştur. Nitekim Fındıkoğlu "...yirminci asrın eşğinde, ortaçağ skolastizminin hüküm sürdüğü bir memlekette içtimai ilimlerde

skolastisizm onunla hitama erdi” demek suretiyle (1955a, 24) bir taraftan ilim kafası denen eleştirel düşünce geleneğinin Gökalp’le başladığına işaret etmiş; diğer taraftan da “Ziya Gökalp sosyolojisiyle alâkadarlık, mutlaka ona bağlılık değildir. Yalnız Ziya Gökalp bir mektep kurucusudur. Muhalefetler onun içinden çıksın.” demek suretiyle (1958b, 146) Gökalp sosyolojisinin de ancak bu eleştirel düşünceyle gelişebileceğini belirtmiştir.

Fındıkoğlu kendini Ziya Gökalp ekolüyle sınırlandırmamış, gerek sosyoloji doktrinleri tarihinde gerek sosyal ilimler metodolojisinde derin iz bıraktığını söylediği Le Play ekolüyle de yakından ilgilenmiştir. *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin (1962)* adlı eserinde Le Play’in aile tipolojisine yer veren Fındıkoğlu onun aile araştırmalarında kullandığı monografi ve anket planlarını detaylı olarak incelemiş, bu araştırma yöntemlerinin aile, fabrika, atölye, ve köy gibi ünitelere ne şekilde uygulanabileceğini göstermeyi amaçlamış, araştırmalarında bizzat kullanmıştır. İş Mecmuası, Meslek Gazetesi, Ülkü, İktisat Fakültesi Dergisi, Sosyoloji Dergisi, Sosyoloji Konferansları gibi çok çeşitli yayın organları yoluyla Zonguldak, Erzurum bölge çalışmaları, fabrika, işyerleri (defterdar) incelemeleri ve aile monografileri bunlar arasındadır (Türkdoğan, 1977, 109). Böylece, Fındıkoğlu Ziya Gökalp- Prens Sabahaddin çatışmasına dâhil olmamış, bu çatışmanın aslında 1900’lerin başlarında Paris Üniversitesindeki sosyoloji eğitimine hakim olan Durkheim metodolojisine karşı Le Play’cilerin isyan ve tenkit bayrağını açmış olmasına dayandığını ileri sürmüştür. Kaldı ki, her iki ekolün Türkiye’deki temsilcileri olarak Ziya Gökalp de, Prens Sabahaddin de Osmanlı imparatorluğunun yıkılış sürecini ilmi bir yöntemle inceleyen ilk sosyal bilimcilerdir (Fındıkoğlu, 1962, 73-74).

Ziya Gökalp’in Küçük Mecmua’nın 33. sayısında ve İş Dergisinin 3/4. Sayısında yayınladığı *Aile Adları* konulu makalesiyle ilgili Fındıkoğlu da bir makale yazarak, Gökalp’in görüşlerini geliştirmiştir (1942, 8-12). Buna göre, sosyolojik ve hukuki bir mesele olan soyadı, bilhassa aile ismi, ferdin değil; toplumun malıdır. Diğer bir deyişle, soyadı yaprağın, meyvenin, dalın değil; bu yaprağı, meyveyi, dalı yetiştiren ağacın malıdır. Meyveler düşer, geriye kalan ağaç, yani toplum kalır. Nitekim, Komünist Rusya kendi içindeki Türklere kendi töresine uygun olarak “...of”, “...ova” soyadını vererek onları Ruslaştırmaya çalışmaktadır. Sırbistan’daki Türkler aile isimlerinin sonuna “...iç”, “...viç” takmakta, İran’da Türklerin aile isimlerine “por”, “pur” veya “zade” getirilmekte, Giritli Türklerde “...idis” ekine rastlanmaktadır.

Anadolu Türklüğüne gelince, “...oğlu”, “...oğullarından”, “...gillerden”, “...lerden”, “...lardan” tarzında isimlenme yaygın olarak kullanılmaktadır. İsim, aile isminden sonra zikredilmektedir (Fındıkoğlu, 1958c, 280-286); Nalbantoğlu Dursun gibi. 1934’te Soyadı kanunu yanlış olarak ve Avrupa karşısında kötü bir taklitçilik tesiri altında hem soyadlarının öz isimlerden sonra kullanılmasını emretmiş, hem de aile isimlerinin kullanılması yerine uydurma soyadı yoluna gidilmesini tercih etmiştir. Ne var ki, gayri resmi ve hususi işlerde millî isimlenme tarzı hâlâ kullanılmaktadır; telefon rehberlerinde,

gazetelerde vb. (Fındıkoğlu, 1958c, 280)³. O halde Türkçenin mantığına tâbi olarak soyadları tabii ve tarihî olanlar "...oğlu" ekini kullanmalıdır. Herhangi bir şekilde yeni kelimelerden, sıfatlardan soyadı seçenler kendi kütüklerindeki tarihî aile isimlerini bularak uydurma soyadlarını bırakmalıdırlar. Eski tabii ve tarihî soyadı bulunmayanlar veya bulunup bulunmadığını bilmeyenler yahut mevcut olanları şu veya bu sebepten kullanmayanlar soyadı kanunu gereği almış oldukları soyadı –eğer halis Türkçe ise- birer "...oğlu" ilâve etmelidirler.⁴ Ayrıca, kanun koyucusunu irşat ederek Türk töresine uygun isimlenme tarzının kanunlaştırılmasına çalışılmalıdır (Fındıkoğlu, 1942, 10-11).

Fındıkoğlu'nun üzerinde önemle üzerinde durduğu diğer konu sosyalizm meselesidir. İki cilt halinde yayınladığı *Sosyalizm* (1976) eserinde konuyu tüm yönleriyle değerlendirir. O, XIX. asır sosyalizmini bu asra mahsus iktisadi bir hadise olarak görür. Bu asır, bilindiği gibi, dinî telakkilerin gevşediği, ahiretle ilgili ümitlerin azaldığı, ilmin ve makinenin hâkimiyet sürdüğü, sınıf tezatlarının tesirlerinin hissedildiği bir asırdır. Yaşama şartları arasındaki eşitsizlik toplum hayatı kadar eskidir; ancak, bu eşitsizliğin öbür dünyada telâfi edileceği zihniyeti, artık aynı kuvvette değildir. Sosyal sınıflar arasındaki eşitsizlik nedeniyle sefalet içinde yaşayan alt tabaka insanı için, tevekkül ve bekleme tavsiye eden dinler artık ümit vermekten uzaktır. Kavuşulacak bir refah ve saadet varsa, bu dünyadadır (Fındıkoğlu, 1976a, 47-49). Bu dünyanın refah ve saadetini sağlayacak olan da, emek ve sermaye münasebetleri arasında düzenleyici rol üstlenen devlet mekanizmasıdır. Bu sebeple "sosyalizm meselesi" Fındıkoğlu'nda bir "sosyal siyaset meselesi"⁵ olarak ele alınmıştır. Sosyalizm konusunda Ziya Gökalp'le benzer görüşlere sahip olan Fındıkoğlu "Devrimci sosyalizm" anlayışı yerine, "sosyal siyaset kanalı ile gerçekleştirilecek sosyalizm" anlayışını daha gerçekçi bulduğunu ifade etmiştir (1964, 62). Hatta Gökalp'i bu anlamda bir sosyalist olarak kabul eden Fındıkoğlu "Her halde bugünkü Türkiye'de (1965) müstakil, haysiyetli, uşaklık ruhundan uzak ve Z.Gökalp'in düşünce silsilesine bağlı bir sosyalizme ihtiyacımız vardır" demek suretiyle (1964, 64) sosyal siyasetçi sosyalizme taraftar olduğunu açıkça belirtmiştir. Nitekim bu düşüncesiyle örtüşecek şekilde uygulamalı sosyolojinin bir alt disiplini olan sosyal siyaset alanında çalışmalar yapmıştır. İstanbul'un Eyüp semtinde eski adı Feshane olan Defterdar Tekstil Fabrikası işçileri üzerinde yaptığı monografik araştırması bu çalışmalarına bir örnektir. *İş Hukukumuzun ve Çalışma Mevzuatımızın Tatbik Edildiği Büyük Sanayi Müesseseleri* (1954) adını taşıyan bu çalışmada Fındıkoğlu hem Defterdarın Eyüp ekonomisindeki yerini araştırmış, hem de fabrika çalışanlarının sosyal köken ve buna bağlı hayat tarzları, işyerinde ücret politikasından

³ Fındıkoğlu, konuyla ilgili olarak 4253 kişi üzerinde yapmış olduğu anketi ve sonuçlarını İctimaiyat Üçüncü Cilt Hukuk Sosyolojisi adlı eserinde değerlendirmiş; soyadı meselesini hukuk sosyolojisi bakımından teferruatlı olarak burada tartışmıştır. Geniş bilgi için bakınız: s. 306-315

⁴ Prof. Dr. Cavit Orhan Tütengil, Fındıkoğlu'nun soyadı meselesiyle ilgili çalışmalarından etkilenerek babasının kısa olduğu için aldığı "Öz" soyadını bırakıp "Tütengil" soyadını almıştır. Tütengil bu konuda tek örnek değildir. Geniş bilgi için bakınız: Tütengil, 1975: 23-24

⁵ Fındıkoğlu bu kavramı ilk defa Ziya Gökalp'in kullandığını belirtir: "...Avrupavari Türk iktisatçılığı tarihinde ilk defa Ziya Gökalp Avrupa ölçüde bir 'ictimai siyaset' düşünmüştür. Zaten bu tabir de onundur" (1955a, 84).

kaynaklanan sorunlar, fabrikada gözlemlenen iş kazalarının nedenleri, sendikalaşmaya işçilerin neden ilgi duymadıkları gibi konular hakkında aydınlatıcı bilgiler vermiştir.

İzmir’de işçi sendikaları üzerinde yaptığı *Türk İş Hukuku İle Alakalı İctimai Hareketler (1952)* adlı çalışmasında Fındıkoğlu sendikaların temel problemleriyle ilgili önemli tespitlerde bulunmuştur. İşçi sendikalarının Avrupa’dakilerden farklı olarak mali yetersizlikler nedeniyle hukukçu ve iktisatçı rehberine sahip olmamaları, sendikaların siyasi olarak tarafsız kalma isteklerine rağmen siyasi partilerin onları rahat bırakmayıp kendi propagandaları için kullanmaya çalışmaları, aidatlar dışında geliri olmaması nedeniyle sendikaların üyelerinin ihtiyaçlarını karşılayamamaları, Çalışma Müdürlüğündeki kadro yetersizliğinden ötürü sendikaların yeterince teftiş edilememeleri ve bu nedenle eksikliklerini giderme yeteneğinden mahrum kalmaları, sendika işçileri arasında dayanışma duygusunun zayıf olması nedeniyle gruplaşmaların fazla olması ve bu durumun işveren sendikalarının işine yaraması gibi tespitler söz konusu problemlerin başlıcalarındandır.

Fındıkoğlu’nun sosyal siyaset tedbirleriyle alakalı olarak üzerinde durduğu bir diğer konu kooperatifçilik meselesidir. İstanbul Üniversitesindeki sosyoloji eğitiminde daha önceleri Ziya Gökalp ve Mehmet İzzet’in yer verdikleri Kooperasyon Sosyolojisi Alman Profesör G.Kessler ile 1934’te bir disiplin halini almıştır. Ziyaeddin Fahri Bey’in yazdığı *Kooperasyon Sosyolojisi (1967)* kitabı uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu kitabında Fındıkoğlu’nun üzerinde durduğu pek çok konunun yanı sıra özellikle iktisadi gelişme ve kalkınma ile kooperasyon arasındaki ilişkiyi ele aldığı bölümün ayrı bir önemi vardır. Çünkü bölgeler arası gelişme farklarının giderilerek topyekûn bir kalkınma sağlanabilmesinde kooperatiflerin rolü üzerinde durmuş, konuyu Türkiye’nin Doğu-Batı bölgeleri arasındaki gelişme farkları örneğinde somutlaştırmıştır. İtalya ve İngiltere’de aynı problemin kooperatifler yoluyla nasıl çözümlendiğini açıklayarak adeta Türk siyasetçilerine rehberlik edecek bilgiler sunmuştur. Yine, *Kooperatif Hukukumuzda Değişme Temayülleri ve Bir Vesikanın Tahlili (1952)* adlı çalışmasında Mithat Paşa Nizamnamesiyle kurulan para sandıklarının gelir elde etme yolları ve bu gelirlerden ihtiyaç sahibi köylülere borç para verme usulleri hakkında bilgi vermiştir. Böylece o yıllarda değiştirilmesi planlanan Kooperatifçilik Kanununa yönelik geçmiş uygulamalardan ilham kaynağı oluşturmaya çalışmıştır. Buna dayanarak Fındıkoğlu’nun yaşadığı dönemin problemlerine kayıtsız kalmadığını hem dünyadaki gelişmeleri takip ederek hem de tarihsel sürekliliğe önem vererek çözümler üretmeye çalıştığını söylemek mümkündür.

Sadece ekonomik gelişmenin sağlanamamış olması değil, aynı zamanda ekonomik gelişmeye kaynaklık edecek ilmî gelişmenin temin edilememiş olması da Fındıkoğlu’nu meşgul eden sosyal problemlerden biridir; hatta en önemlisidir. Türkiye’de ilmî ve felsefî faaliyetlerin gelişmesi hangi şartlara bağlıdır? Fındıkoğlu’nun bu soruyu cevaplamak üzere kaleme aldığı *Türkiye’de İlmî ve Felsefî Hayatın İnkişafı Şartları* adlı makalesinde şu şartlar öne çıkmaktadır (Fındıkoğlu, 1938, 16-29): Paris’te Sorbon medresesi zamanın anlayışına intibak etmiş, hatta o anlayışı bizzat yaratmış, işlemiş ve buradan bir üniversite çıkmıştır. Kant’ın okuduğu Königsberg üniversitesi, tarihi orta çağa kadar götürülebilecek bir medrese idi. Luther’in tahsilini yaptığı Wittenberg medresesi

üniversiteye dönüşmüştür. Kısacası orta çağ zihniyetinden asrî, müspet düşünceye geçiş kendiliğinden gerçekleşti; bizde olmayan şey budur. Tefekkür geleneğimiz pozitif düşünce geleneğine dönüşemedi. Bunun temin edilmesinin prensibi şudur: dinî ve siyasî ihtirasları bir tarafa bırakarak ilmi ilim olarak, felsefeyi felsefe olarak kabul etmek, ilmî ve felsefî faaliyeti başka çeşit kıymetlerle karıştırmamak gerekir.

İlim ve felsefenin gelişmesinin bir diğer şartı, beynelmilel olan ilim ve felsefenin alındıktan sonra millî işleme tarzına tâbi tutulmasıdır. Düşüncenin daima içinde geliştiği toplum yapısıyla, sosyal kurumların yapısıyla alâkalı olduğu unutulmamalı; kendi sosyal bünyemize göre bir ilim ve fikir havası yaratılmalıdır. Bunun bir neticesi olarak, Almanya’da olduğu gibi, Türkiye’nin sadece belirli merkezinde değil de farklı büyük şehirlerinde açılacak üniversite, fakülte, enstitü gibi bilgi ve kültür kurumları oluşturulmalıdır. Kültür teşkilâtındaki bu merkezizetsizlik, taşra şehirlerindeki zihnî kudret kaynaklarının fişkırmasına hizmet edecektir.

Bu çerçevede Fındıkoğlu’na göre bizde ilmin, özelde de sosyoloji ilminin gelişmemiş olmasının nedenleri açıktır. Bizde sosyoloji ancak “Garbı olduğu gibi nakletme ve taklit cereyanı” şeklinde ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli nedeni, az önce de ifade edildiği üzere, Batı medeniyetinde XVI.asra kadar süren ve bu asırdan sonra yerini yavaş yavaş modern tarih ve toplum görüşlerine bırakan teolojik düşüncenin, bizde XX.asrın başlarına kadar devam etmiş olmasıdır. Hukukî kültürün yalnız “amellerimizin lehinde ve aleyhindeki şer’î delilleri bilmek”ten ibaret görüldüğü bir devrede, sosyal hadiseleri anlama tarzı da aynı anlayışa dayanmıştır. Ulema ve bazı tarihçilerin anlama tarzları skolastik özellikler taşımış ve bu özellik Tanzimat hareketi karşısında dahi hiçbir yönünü kaybetmemiştir (Fındıkoğlu, 1971, 137-138). Hal böyle olunca, bizde sosyoloji Fransa’dan alınan üç model çerçevesinde gelişmiştir⁶. Bu modeller ve bizdeki temsilcileri şunlardır (Fındıkoğlu, 1958, 141):

- (i) A.Comte modeli: Ahmet Rıza Bey,
- (ii) F. Le Play modeli: Prens Sabahattin Bey,
- (iii) E. Durkheim modeli: Ziya Gökalp Bey.

Bunlardan Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin Türkiye’de değil, Paris’te Comte ve Le Play’in etkisinde kalmışlardır. Durkheim’in yaptığı tesir, bunlardan farklı olarak, memleket dahilinde gerçekleşmiştir ve Gökalp’in Durkheim mektebinden aldığı şey, onun görüş ve inceleme usulüdür.

Bahsedilen çalışmalarından anlaşılacağı üzere Fındıkoğlu, tıpkı Gökalp gibi, Türk toplum yapısının dinamiklerinin bir sonucu olarak felsefeden dine, ekonomiden hukuka,

⁶ Sosyolojiyi “sosyal meseleler hakkında düşünme işi” olarak en geniş anlamında ele aldığımızda karşımıza üç büyük şahsiyet çıkar: Farabî, Kaşgarlı Mahmut, Yusuf Has Hacıp. Bunlardan ikincisi ve üçüncüsü yalnız edebiyat ve lisan çevrelerinde biliniyor ise de, birincisi dünya sosyoloji tarihine mâl olmuş bir şahsiyettir. Bilhassa Medinetü’l-Fazıla (Erdemli Şehir) isimli eseri başlı başına bir sosyoloji vesikasıdır (Fındıkoğlu, 1958, 139). Ancak, sosyolojik düşüncenin ampirik ihtiyaçlardan çok teorik gayelere yöneldiği XIX. asrın sonları dikkate alındığında Fındıkoğlu’nun bahsettiği üç modelin bizdeki takipçileriyle karşılaşmaktayız.

folklerden efsaneye kadar çeşitli konular üzerinde çalışmıştır (Türkdoğan, 1977, 103). Bu çeşitliliğe örnek oluşturacak iki ilginç çalışmasından söz etmemek doğru olmaz. Bunlardan biri *Erzurum Şairleri*, diğeri *Bayburtlu Zihni*'dir. Edebiyat sosyolojisinin ilk örneklerini oluşturan bu eserlerin ilkinde Fındıkoğlu on dördüncü asırdan on dokuzuncu asra kadar olan dönemde yaşamış olan Erzurumlu şairlerin şiirlerini, ikincisinde ise on dokuzuncu asır şairlerinden olan Bayburtlu Zihni'nin şiirlerini incelemiştir. Hem klasik şair, hem de halk şairi olan Bayburtlu Zihni şiirlerinde Anadolu'nun sosyal bünyesine mahsus olarak kadı, vali, kaymakam ve ağa gibi yönetici zümreler karşısında ezilen halkın ıstıraplarını dile getirmiştir. Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar sözünde ifade bulan gerçeğe örtüşür biçimde Zihni her gittiği yerde eleştirdiği idarecilerden ötürü memuriyet görevinde sık sık yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Fındıkoğlu, 1950, 17-27). Uzun yıllardır toplumu ur gibi saran rüşvet, yolsuzluk, adam kayırma gibi sosyal hastalıklar Bayburtlu Zihni'yi isyan ettirmiş, edebiyat onun isyanını dile getirmesinde bir araç işlevi görmüştür.

Fındıkoğlu'nun konuları itibarıyla çeşitlilik gösteren çalışmaları burada kısaca bilgi verilmiş olanlarla sınırlı değildir. Hepsini birbirinden kıymetli olan çalışmalarının tamamına bu makalede yer verme imkânı yoktur. Bununla birlikte, hocanın ilk akla gelen ve bizim bahsedemediğimiz kitaplarından bazıları şunlardır:

İbn-i Haldun ve Felsefesi (1939), İstanbul: Türkiye Harsî ve İctimaî Araştırmalar Merkezi Kitapları.

Tanzimat ve İctimaî Hayat (1940), İstanbul: Maarif Matbaası.

Felsefe Kongrelerinde Türkiye (1937), Ankara: Ulus Basımevi.

Etos ve Kozmoz Tabiat ve Ahlak Felsefelerinin Karşılıklı İlişği Hakkında Bir Deneme (1937), İstanbul: Türkiye Harsî ve İctimaî Araştırmalar Merkezi Kitapları.

Fransız İhtilâli ve Tanzimat (1943), İstanbul: Türkiye Harsî ve İctimaî Araştırmalar Merkezi Kitapları.

Folklor ve Etnografya Kılavuzu (1949), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.

Zorlara Dağlar Dayanmaz (1987), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Makalelerinden bazıları da şunlardır:

İbn-i Haldun'un Hukuka Ait Fikirleri ve Tesirleri (1939), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. I, s. 138-155.

Fransız Medenî Kanununun Teşekkülü (1944), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. IX, S. 3-4, s. 602-619.

Siyasi Sosyoloji ve Siyasi Fırkalar (1945), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. X, S. 3-4, s. 635-648.

Türk Aile Sosyolojisi (1945), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XI, S. 1-2, s. 252-282.

İslâm ve Türk Hukukunda Eksogami Meselesi (1947), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XIII, S. 1, s. 219-238.

İstanbul'da Şehir İçi İnsan Nakli Meselesi ve Tramvay İşçilerinin Bugünkü Durumu (1949), İstanbul Üniversitesi Sosyal Siyaset Konferansları, c. 0, S. 2, s. 138-192.

İzmir'de İşçi Sendikaları Hakkında Sosyolojik Bazı Müşahedeler (1952), İstanbul Üniversitesi İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü Sosyal Siyaset Konferansları, Beşinci Kitap, s. 3-23.

Karabük'te Sanayileşmenin İktisadi ve İctimai Tesirleri (1961), İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları, S. 2, s. 1-37.

Adapazarı'nın Şehirleşmesi ve Başlıca Sosyolojik Problemleri (1966), İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları-1, c. 0, S. 7, s. 1-60.

Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu: Prof.Kessler ve Prof.Rustow (1963), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXIII, S. 3-4, s. 33-50.

Karabük ve Çalışma Sosyolojisi İle Alâkalı Problemler (1960-1961), İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXII, S. 2, s. 3-24.

Sonuç

Türkiye'de sosyolojinin kuruluşunda ve gelişmesinde yapmış olduğu bilimsel çalışmalarla iz bırakmış bir entelektüel olan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Gökalp'in sosyoloji anlayışını devam ettirmekle birlikte sadece ona bağımlı kalmamış, onun dışına da çıkarak sosyoloji alanında kendi fikirleri ile yer edinmiştir. Sosyoloji üzerine yoğun tartışmaların yaşandığı bir dönemde yaşamış olan Fındıkoğlu, eski sosyoloji anlayışı ile yeni sosyoloji anlayışı ayrımı yapar. Ona göre eski sosyolojinin konusu belirsiz, zamansız ve mekânsızdır; mutlak bir soyut realite fikrine dayanır. Oysa yeni sosyolojinin konusu belirli, zamanlı ve mekânlıdır; mümkün olduğu ölçüde somut bir sosyal realite fikrine dayanır. Eski sosyoloji yöntem olarak sezgi, tümdengelim ve mantıksal akıl yürütmeyi kullanırken, yeni sosyoloji gözlem, tümevarım ve tecrübe (deney), istatistik, folklorik ve etnografik araştırmaları kullanır. Nihayet, eski sosyolojinin amacı insanlığın gidişatı hakkında iyimser ve kötümser görüşlere, ahlâkî hükümlere ulaşmaktır. Oysa yeni sosyoloji, tek tek sosyal olayların izahına dayanarak o olaylarla ilgili aksiyon yollarını siyasete (hukuk siyaseti, iktisat siyaseti, ...vb.) aktarmak ister. Bu noktada modern sosyoloji siyasete veri sunar, yol gösterir, onun siyaset kurumunca araçsallaştırılması düşünülemez.

Fındıkoğlu'na göre toplumda meydana gelen değişimlerin aniden ortaya çıkmış olduğunu ancak sosyal realiteyi görmeyenler iddia edebilir. Halbuki sosyolog araştırdığında görecektir ki toplumdaki sarsıntılar, değişimler sebepsiz değildir. Fakat bu sebeplilik fikri sosyoloğu determinizme götürmemelidir. Çünkü tabiat kanunlarında dahi koyu bir determinizden bahsedilemezken, toplum kanunlarının zorunluluğundan, kesinliğinden bahsetmek ancak kraldan çok kralcı kesilmek olarak görülebilir. Determinizm ancak sınırları belli, reel içeriği tamamen gözlemlenebilen sosyal olaylar üzerinde uygulanabilir. Dolayısıyla Fındıkoğlu, tek taraflı nedensellik ilkesine de karşı

çıkarak karşılıklılık ilkesini savunur. O nedenle, yaşadığı dönemde tartışma konusu olan “büyük adam” fikrine hiç sıcak bakmamış; dahası, büyük adam unsurunun sosyolojiye girmesini ilmî zihniyetten uzaklaşma olarak görmüştür. Zira, büyük adam fikri, büyük adamı ortaya çıkaran toplumsal şartların ihmali demek olacağı için nedensellik prensibinin uygulamasına izin vermeyecektir.

Fındıkoğlu Türkiye’de bilimin, özelde de sosyoloji biliminin gelişmemiş olmasının nedenlerini Batıyı olduğu gibi taklit etmekte bulur. Bilimin gelişmesi için dinî ve siyasî ihtirasları bir tarafa bırakarak bilimi bilim olarak, felsefeyi felsefe olarak kabul etmek, bilimsel ve felsefî faaliyeti başka çeşit kıymetlerle karıştırmamak gerekir. Ona göre Türkiye’de bilim ve felsefenin gelişmesi için, evrensel olan bilim ve felsefe alındıktan sonra millî işleme tarzına tâbi tutulmalıdır. Düşüncenin daima içinde geliştiği toplumun ve sosyal kurumların yapısıyla ilgili olduğu unutulmamalı; kendi sosyal bünyemize göre bir bilim ve fikir havası yaratılmalıdır. Bunun için sadece belirli merkezlerde değil, farklı büyüklükteki şehirlerde de üniversiteler açılmalıdır. Ancak, Fındıkoğlu’nun bu düşüncesiyle günümüz Türkiye’inde bütün illere ve pek çok ilçeye üniversite açılması gerçeği aynı şey değildir.

Fındıkoğlu Batı’yı olduğu gibi taklit etme eleştirisini bazı sosyal değişme örneklerine dayanarak somutlaştırır. Ona göre, bunlardan biri 1934 yılında Avrupa karşısında kötü bir taklitçilik tesiri altında kabul ettiğimiz soyadı kanunudur. Sosyolojik ve hukuki bir mesele olarak soyadı, bilhassa aile ismi, ferdin değil; toplumun malıdır. Bundan dolayıdır ki, Anadolu Türklüğünde yaygın olan isimlendirme kullanılmalı ve isim, aile isminden sonra zikredilmelidir. Oysa, bahsedilen kanunla, kendi sosyal bünyemize uygun olmayan bir şekilde, hem soyadlarının öz isimlerden sonra kullanılması emredilmiş, hem de aile isimlerinin kullanılması yerine uydurma soyadı yoluna gidilmiştir.

Fındıkoğlu taklitçilik konusuna sadece Batı söz konusu olduğunda karşı çıkmamıştır. Yaşadığı dönemde çok tartışılan bir ideoloji olarak sosyalizmin de körü körüne taklit edilmesi Fındıkoğlu’nun karşı çıktığı bir tavır olmuştur. O sosyalizmi devrimci yönüyle değil; ama, sosyal siyaset tedbirleriyle savunmuştur. Onun içindir ki, sendikacılık, kooperatifçilik gibi konularla yakından ilgilenmiş, fabrika ve atölyelerde bu konularla ilgili saha araştırmaları yapmıştır.

Anlaşılabacağı üzere, ideolojinin kalın duvarlarını aşarak gerçek bir entelektüel tavrından taviz vermemiş olan Fındıkoğlu bugün de hem sosyoloji hem de siyaset çevrelerinin model olarak fazlasıyla istifade edebileceği bir şahsiyettir. Daha etraflı çalışmalarla onun yaklaşım tarzı, bakış açısı günümüz sosyal problemlerine uyarlanarak dünyadaki gelişmeler kendi toplumsal yapı özelliklerimiz çerçevesinde yorumlanabilir.

Kaynakça

- ERKAL, M. E. (1985). Türk Sosyal İlim Hayatında Bir Zirve: Fındıkoğlu Z. Fahri, Türk Dünyası Araştırmaları Z. F. Fındıkoğlu’na Armağan, 35, 80-85.
- ERKAL, Mustafa E. (1996). TDV İslâm Ansiklopedisi. (c. XIII, Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri Maddesi) s. 28-30. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

-
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1941). Neo-Pozitivizme Göre Sosyolojik İlliyet. *Sosyoloji Dergisi*, c. II, S. 1, 143-157.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1942). Ziya Gökalp ve Aile Adlarımız. *Türk Yurdu Dergisi* 5-6. Sayısından ayrı basım, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1944). İçtimaiyat Dersleri İçtimaiyata Giriş. İstanbul: Gençlik Kitabevi.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1946). İçtimaiyat Dersleri Metodoloji Nazariyeleri. İstanbul: Gençlik Kitabevi.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1950). Bayburtlu Zihni Bir Edebiyat Sosyolojisi Denemesi. İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1952). Türk İş Hukuku İle Alakalı İçtimai Hareketler -İzmir'de Türk İşçi Sendikaları Konfederasyonunun Kurulması Münasebetiyle-. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XVIII, S. 3-4, 1096-1127.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1954). İş Hukukumuzun ve Çalışma Mevzuatımızın Tatbik Edildiği Büyük Sanayi Müesseseleri, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XX, S. 1-4, 104-123.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1955a). Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim, İstanbul: Türkiye Muallimler Birliği.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1955b). Kooperatif Hukukumuzda Değişme Temayülleri ve Bir Vesikanın Tahlili, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, c. XX, S. 1-4, 104-123.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1958a). İçtimai Değişmelerimiz ve Sosyal Tabakalaşma. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, c. XX, S. 1-4, 100-112.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1958b). Bizde Sosyoloji ve Birkaç Meselemiz. *Sosyoloji Dergisi*, c. II, S. 13-14, 137-149.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1958c). İçtimaiyat Üçüncü Cilt Hukuk Sosyolojisi İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1962). Le Play Mektebi ve Prens Sabahaddin, İstanbul: Türkiye Harsî ve İçtimai Araştırmalar Derneği.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1964). Ziya Gökalp ve Sosyalizm. *Sosyoloji Konferansları*, S. 5, 42-70.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1967). Kooperasyon Sosyolojisi Nazari ve Tatbiki Kooperatifçilik Denemesi. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1970). Doğu Kalkınması ve Erzurum Şehirleşmesi, İstanbul: Tortum Kalkınma Derneği.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1971). İçtimaiyat Dersleri Sosyoloji Doktrin ve Kolları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1976a). Sosyalizm 1, İstanbul: Türk Kültür Yay..
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1976b). Sosyalizm 2, İstanbul: Türk Kültür Yay..
- FINDIKOĞLU, Z. F. (1981). Karl Marx ve Sistemi. İstanbul: Ötügen.
- FINDIKOĞLU, Z. F. (2010). Erzurum Şairleri. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı.

-
- GÜNGÖR, N. (1991). Kültür-Eğitim-Dil Üzerine Görüşleri İle Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- KURTKAN BİLGİSEVEN, A. (1987). Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- TÖZÜM, R. (1977). Büyük Sosyolog, Büyük Alim ve Büyük İnsan Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Fındıkoğlu Armağanı içinde (s.XI-XIII). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- TUNA, O. (1977). Aziz Dostum ve Meslekdaşım Fındıkoğlu, Fındıkoğlu Armağanı içinde (s. 25-38). İstanbul:İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- TÜRKDOĞAN, O. (1977). Z. F.Fındıkoğlu'nun Sosyolojik Görüşleri. Fındıkoğlu Armağanı içinde (s. 103-122). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- TÜTENGİL, C. O.(1975). Fındıkoğlu Üzerine Notlar. Sosyoloji Konferansları, 13, 13-27.
- ÜLGENER, S. F. (1977). Fındıkoğlu'nu Anarken, Fındıkoğlu Armağanı içinde (s.IX-X). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.